

НЕУКРОТИМАТА ИСТОРИЯ НА ПОСТСТАЛИНИСТКИЯ СОЦИАЛИЗЪМ

(Zhivka Valiavicharska, *Restless History: Political Imaginaries and Their Discontents in Post-Stalinist Bulgaria*, McGill-Queen's University Press, 2021)

Книгата на Живка Валявичарска *Restless History: Political Imaginaries and Their Discontents in Post-Stalinist Bulgaria* (Неукротимата история: политически визии и техните вълнения в постсталинистка България) анализира постсталинистката политическа мисъл в социалистическа България. Още в началните страници на научния труд Валявичарска поставя разглеждания изследователски проблем в традицията на социалната история на социалистическия период и по-специално в неговите постсталинистки времеви рамки. За авторката сталинистката интелектуална традиция, монолитното и аисторичното интерпретиране на социализма и подценяването и заличаването на социалистическия свят и неговите приноси са причините, поради които „богатата и нюансирана“ история на постсталинистката политическа теория на Източна Европа и СССР остава пренебрегната (с. 3). Развитието на политическия и интелектуалния терен в социалистическия блок са критически осмислени като част от разнообразните и понякога антагонистични течения на марксисткия хуманизъм. Този подход позволява на Валявичарска да усложни и нюансира знанието за историята на социализма в Източна Европа и да премине отвъд идеологически мотивираните представи за социалистическите страни като идейно и темпорално монолитни единици. Вместо да свежда цялата история на социалистическия свят до „тоталитаризъм“, авторката се включва в интелектуалната вълна, която цели да дестабилизира това схващане и да разкрие миналото като „неукротимо“ (*restless*), именно като терен на борби между разнородни идеи, течения, практики и движения (Apostolova, 2023; Djagalov, 2020; Dragostinova, 2021; Ivancheva, 2019; Todorova, 2021).

Първа крачка в тази посока е отделянето на сталинизма и постсталинизма както като отделни властови режими, така и като различни в идеологическите си и идейни основи.

В резултат на това критическият поглед на изследването осмисля постсталинисткия социалистически хуманизъм като рамка, богатата на лява политическа мисъл, чието влияние надскача историческите и географските рамки на Източния блок. Значението на политическите и теоретичните развития по време на социалистическия режим в България е поставено в контекста на историческото развитие на левите идеи; това е друг ключов принос на книгата, тъй като отваря възможности за проследяване на генеалогията на социалистическите традиции. Съществен залог на труда на Валявичарска е да освети значението на източноевропейския опит за утвърждаването на хуманистичната рамка в левите пространства на Запад и в Глобалния юг. Тези концептуални развития произвеждат ефекти във всекидневието на социалистическите общества. Те са проследени в три основни сфери: обратата към етнонационализъм; политиките, касаещи женския труд, пол и сексуалност; и държавните асимилационни политики по отношение на етническите малцинства.

Първа глава хвърля поглед върху влиянието на ранните трудове на Карл Маркс, особено *Икономическо-философски ръкописи* (1844 г.), върху историографските наративи на марксистката мисъл. Авторката излага ограниченията на сталинистките епистемологии: аксиоматична позитивистка доктрина, неподлежаща на критика; изключването на хората като активно участващи дейатели на историята; легитимирането на партията като изразител на историческата неизбежност на случващото се

(с. 31–32). Публикуването на непознати дотогава трудове на Маркс след смъртта на Сталин позволява на съветските постсталинистски изследователи да реконструират развитието на материалистката критика като почиваща върху хуманистичните разбирания, залегнали в първите текстове на Маркс. Валявичарска анализира теоретичната работа на съветския философ Николай Лапин, български социолог Петър-Емил Митев и литературоведа Цветан Стоянов, югославската школа „Праксис“ и други политически теоретици и интелектуалци, за да илюстрира как те изграждат контекстуализирано разбиране за хуманизма на Маркс и едновременно с това създават критически анализ на социалистическите общества, който противостои на зададени на Запад интерпретативни рамки в лявото интелектуално пространство.

Хуманистите превъзможват сталинистското „продуктивистко“ разбиране на марксизма-ленинизма и издигат *човека* като „нов политически субект и участник в борбата за свобода“ (с. 28). Според Валявичарска това има две основни последствия. От една страна, фокусът върху индивида като участник в изковаването на собствената му историческа съдба и отварянето към теориите за отчуждение, праксис, свобода и прочие създава нови форми на организиране и солидарност с антиавторитарните, антиколониалните, антикапиталистическите и антирасистските борби по света. От друга страна, доминиращите хуманистични прочити защитават събирателни, универсализиращи концепции за обществото и човечеството, които съдържат в себе си патриархални и етнонационалистически логики, които правят мислим завоая към следсталинистките етнонационалистически политики (с. 28–29).

Във втора глава Валявичарска анализира как въпросите за грижата, сексуалността, свободното време присъстват в трудовете на социалистическите хуманисти още от средата на 60-те години на XX в. Тя се спира на теориите за социално възпроизводство, които през 70-те години се развиват както в социалистическия, така и в капиталистическия свят. В България социалното възпроизводство се организира около концепцията за „всестранно развита личност“. Едно от достойнствата на труда на

Валявичарска е разкриването на това как хегемонните разбирания за „социалистическия човек“ и „всестранно развитата личност“ съдържат в себе си неразкрити етноцентристки и патриархални елементи, които влизат в употреба на етнонационалистическите политики в постсталинисткия период (с. 58–59). Същевременно хуманистичните идеи са припознати и използвани за организацията на социално възпроизводствени инфраструктури и дейности в ежедневието, което включва широкообхватни мерки, прехвърлящи голямата част от грижовния и домакиния труд в сферата на общественения труд, за да освободят по този начин жените от „втората смяна“. Така по отношение на още една сфера – пол и сексуалност – се открояват противоречиви, разностранни ефекти на социалистическата хуманистка мисъл.

Трета глава разглежда как социалистическата хуманистическа философия в България изгражда „историческа приемственост и концептуална сибиоза“ между социалистическия хуманизъм и национализма (с. 91). Така обратът към етнонационализъм става допустим и правдоподобен. Валявичарска се фокусира върху формирането на етнонационалистическата доктрина на постсталинистка България и отстоява позицията, че тя се изгражда на основата на марксисткия хуманизъм (с. 92). Авторката защитава тезата, че създаването на митологията за приемствеността между националния проект и социалистическия хуманизъм подготвя почвата за асимилационните политики на държавата. С думите на Валявичарска, „[т] ъй като социално-икономическите особености и културните практики от османския период се възприемат като провинциални, изостанали и застинали в миналото, остатъците от тях се разглеждат като исторически анахронизъм, който пречи на изковаването на нов социален ред и следователно трябва да бъде преодолян с революционно движение“ (с. 111). От значение за анализа тук са асимилационните канали, а именно медиите, партийните организации, образователните институции, които през сталинизма са служили за достигане до и включване на помачите, турците, ромите, мюсюлманите. Освен гореспоменатите канали, в употреба влизат и

държавните апарати за управление на населението и социални грижи, инфраструктурата на социалното възпроизводство (с. 120).

Четвърта глава проследява различията в политиките по отношение на религиозните и етническите малцинства през сталинския и постсталинския период¹. През първото десетилетие от установяването на социалистическата власт, държавата прави редица постъпки за приобщаване на малцинствените групи и осигурява културна автономия и свобода на вероизповеданието и езика. Въпреки това сталинизмът се проваля в това да бъде припознат от турското малцинство като съвместим с турската принадлежност и мюсюлманската вяра, а социалните неравенства вътре в тези общности се възпроизвеждат и след войната, когато по-образованите и заможни турци заемат по-високи позиции, докато управлението продължава да е в ръцете на етническите българи (с. 134–138). Логиката на тези противоречиви практики, подхранвани от външнополитически съображения и от слабостите в анализа на управляващите по отношение на проблемите на малцинствените групи, е в диаметрална противоположност с етнонационалистическата и асимилационна политика под ръководството на Тодор Живков. Тази политика, известна като „Възродителен процес“, е разгледана в петата глава на книгата. Националистическият обрат е противопоставен не само на принципите на културна автономия през сталинския период, но и на постсталинските съветски позиции, изразяващи несъгласие с водената в България политика. Валявичарска обръща често възприеманата теза за сервилност от страна на България към СССР и показва как обратът към национализъм изиграва ролята на оръжие за отстояване на автономност от Москва.

Последната шеста глава съпоставя контраста между насилствените асимилационни политики и подкрепата за антирасистките и антиколониалните борби по света. Валявичарска осмисля критическите отношенията на социалистическите страни и държавите от Глобалния юг и критикува теоретичните рамки, приравняващи ролите на САЩ и СССР. Насилствените мерки за асимилацията на мюсюлмани, турци, помаци и роми според Валя-

вичарска не са продължение на предвоенните политики на страната. Тя се противопоставя и на вижданията за мнимо несъответствие между официалните политики и „реалното положение“ и вместо това анализира социалистическата мисъл, особено трудовете на Людмила Живкова, за да постави тези парадокси в контекста на антиколониалните и антиимпериалистските дискурси. Валявичарска разкрива как се артикулира исторически континуитет между националноосвободителните движения на Балканите през XIX век и антиколониалните борби от средата на XX век. По този начин „антирасистките и антиколониалните дискурси в България са рециклирани в етнонационалистическа рамка, за да формират симбиоза, специфична за етнонационалистическия наратив на постсталинския социализъм“ (с. 184).

Книгата на Живка Валявичарска разкрива цяла вселена от пренебрегвани въпроси, които имат отражение върху анализа на настоящето и върху строежа на нови политически алтернативи. Тя пропуква монолитните и обобщаващи представи за социализма и изважда на повърхността противоречията, разнопосочните смисли и богатството на социалистическата хуманистична мисъл. Етнонационалистическите политики, прилагани в периода на постсталинизма, са ситуирани в логиката на хегемонния социалистически хуманизъм. В същото време книгата съпоставя систематично източните и западните епистемологии и отдава дължимото на аналитичните категории, използвани в социалистическата теория на хуманистите от Източния блок.

Стойо Тетевенски

Бележки

¹ Четвърта глава е издадена на български език в превод на Неда Генова. Вж. Valiyavicharska, 2021.

Литература

Apostolova, R. (2023). Theory and Process of Socialist Migration: Local Enmities and International Friendships in the Vietnam-Bulgaria

Relations (1975–1985). *Labor History*, 64 (4), 406–424.

Djagalov, R. (2020). *From Internationalism to Postcolonialism: Literature and Cinema between the Second and the Third Worlds*. Montreal: McGill-Queen's University Press.

Dragostinova, T. (2021). *The Cold War from the Margins: A Small Socialist State on the Global*

Cultural Scene. New York: Cornell University Press.

Ivancheva, M. (2019). Paternalistic Internationalism and (De) Colonial Practices of Cold War

Higher Education Exchange: Bulgaria's Connections with Cuba and Angola. *Journal of Labor and Society*, 22 (4), 733–748.

Todorova, M.S. (2021). *Unequal under Socialism: Race, Women, and Transnationalism in Bulgaria*. Toronto: University of Toronto Press.

Valiyavicharska, Z. (2021). От сталинизъм към постсталинизъм: променливи истории, променливи прочити. *Sotsializam: prezarezhdane*. Sofia: DVersiya. [Валявичарска, Ж. 2021. От сталинизъм към постсталинизъм: променливи истории, променливи прочити. *Социализъм: презареждане* (263–306). София: Диверсия].